

EKONOMICKÁ KRIZE V MINULOSTI A SOUČASNOSTI

VLADIMÍR ADÁMEK

Právnická fakulta, Masarykova univerzita Brno

Abstract in original language:

Autor se v příspěvku zabývá jevem ekonomická krize v různých souvislostech. Především jsou to obecná východiska vzniku krizí, dále pak specifika krize 30. let minulého století a krize současné. Krize je zde představena jako přirozená součást vývoje. V rámci řešení dopadů krize jsou nastíněny makroekonomické, ale zejména mikroekonomické instrumenty. Dopady krize mohou být eliminovány i zapojením zdánlivě nesouvisející oblasti, kterou je vzdělávání v rámci podnikatelských univerzit.

Key words in original language:

Ekonomická krize; finanční trhy; zaměstnanost; konkurenceschopnost.

Abstract:

The author of the present article deals with the phenomenon of economic crisis in different contexts. Most importantly, it is viewed from the perspective of general preconditions of the origin of crises; further it deals with the specifics of the 1930s recession, as well as of the current economic crisis. Crisis is presented as a natural part of progress. Several macroeconomic, but mainly microeconomic instruments are outlined as a way of coping with the impacts of the crisis. The impacts of the crisis may be also eliminated by integrating seemingly unrelated areas, such as education within entrepreneurial universities.

Key words:

Economic crisis; financial markets; employment; competitiveness.

1. ÚVOD

Stali jsme se svědky ekonomické reality, kterou mnozí z nás znali pouze z učebnic dějepisu. Zastihla nás ekonomická krize, média denně přináší zprávy o jejím vývoji a o receptech, kterými se mocní tohoto světa snaží dopady krize mírnit. Na různých fórech se diskutuje celá řada otázek, především jak silná tato krize je, jak bude dlouho trvat nebo jak jsme na ni připraveni a dá-li se vůbec na ni předem připravit. Nejsou to jednoduché otázky a odpovědi na ně jsou ještě složitější.

Situace nám nedává čas problémy důkladněji poznat a následně řešit. Rozhodnutí musí přijít co nejdříve a nesmí stav ještě zhoršit. Kde hledat poučení? Určité jevy jsou určitým situacím společné, proto první část příspěvku věnuji obecnými východiskům počátků krizi. Můžeme se také poučit v historii, ve druhé části se proto zaměřím alespoň rámcově na krizi 30. let minulého století, se kterou bývá ta současná často srovnávána. Třetí část příspěvku věnuji hledání východisek ze současné krize. Zaměřím se především na oblast mikroekonomie jejíž přínos v oblasti hledání východisek z krize je dle mého názoru neprávem podceňován.

2. OBECNÁ VÝCHODISKA

Spouštěcím mechanismem počátku krizí jsou zpravidla burzovní krachy, které se negativně projevují na fungování ekonomických systémů. Je tedy žádoucí zamyslet se v této souvislosti

nad faktory, které způsobují prudké pády akciových trhů. Podle Rejnuše¹ jsou těmito faktory monetární politika centrálních bank, propojení bankovní a podnikatelské sféry, nakupování akcií resp. i jiných investičních nástrojů na úvěr, souběžný vývoj na ostatních trzích působících v ekonomickém systému, porušování zákonů, předpisů a obecně platných zásad podnikání na finančním trhu a technické faktory burzovního obchodování.

Monetární politika centrálních bank

Dobře prováděná monetární politika by neměla vznik spekulativních bublin vůbec připustit. Pokud se přesto vytvoří, měly by je centrální banky včas odhalit a v případě krachů akciových trhů použít vhodných nástrojů pro jejich zmírnění.

Propojení bankovní a podnikové sféry

Příčina tkví v tom, že banky nakupují podnikové akcie a stávají se spoluvlastníky podniků, jež úvěrují. V období všeobecné prosperity poskytováním výhodných úvěrů napomáhají podnikům dosahovat dobrých hospodářských výsledků, což se mimo jiné projevuje v růstu podnikových akcií. V dobách nepříznivých naproti tomu hodnota bankovních akciových portfolií klesá, snižují se úvěrové možnosti, banky jsou nuceny za účelem získání dostatečné likvidity akcie prodávat, čímž prohlubují zároveň pokles jejich kurzů.

Nakupování akcií resp. i jiných investičních nástrojů na úvěr

Akcie jsou považovány za velmi spekulativní investiční instrumenty. Jejich kurzy mohou výrazně růst, ale také klesat, přičemž pokles na rozdíl od růstu je zpravidla krátkodobý a velmi prudký. Nákupy akcií na úvěr mohou způsobit platební neschopnost jejich držitelů tím, že v případě náhlého poklesu kurzy jejich akcií klesnou, ale dluhy zůstanou.

Souběžný vývoj na ostatních trzích působících v ekonomickém systému

V důsledku mezinárodního propojení finančních trhů existují velmi těsné vazby mezi akciovými a devizovými trhy. Mimo to je většina poskytnutých úvěrů zajištěna nemovitostmi, propad jejich cen může způsobit nedostatečné zajištění. Většina dlouhodobých úvěrů poskytovaných obyvatelstvu jsou úvěry hypotečního charakteru, může se tedy stát, že při zvyšování úrokových sazeb centrální bankou dojde k takovému zvýšení splátek, které již dlužníci neunesou. Tomuto faktoru je přičítán počátek současné krize v USA.

Porušování zákonů, předpisů a obecně platných zásad podnikání na finančním trhu

Nepravdivé informace, korupce, kriminalita, zkraslování hospodářských výsledků, případně další nedostatky v dodržování zákonů, předpisů a etických zásad podnikání ohrožují investice především drobných investorů, kteří však tvoří většinu investičního publika a jejich reakce bývají tedy významné. Pokud jsou tito navíc zadluženi, přestávají splácet své závazky, čímž způsobují problémy bankovnímu sektoru a také všem ostatním subjektům jimž dluží. Výsledným efektem je nárůst tzv. druhotné platební neschopnosti.

Technické faktory burzovního obchodování

¹ Rejnuš, O.: Finanční trhy, Ostrava : KEY Publishing s.r.o., 2008, 559 s.

Stále většího významu nabývají tzv. technické faktory burzovního obchodování, které v případě rostoucích akciových trhů napomáhají ke zrychlení růstu, v případě prudkého poklesu se však mohou podílet na zhroutilí těchto trhů. Mezi tyto faktory řadíme internetové obchodování širokými vrstvami obyvatelstva a tzv. programované obchodování, tedy zadávání kupních a prodejních příkazů prostřednictvím impulzů definovaných na základě technické analýzy.

3. KRIZE 1929 – 1934

Tato krize měla výjimečný charakter. Podle Sekaniny² byla nejrozsáhlejší, nejhlubší a nejvleklejší s jakou se kdy kapitalistický svět setkal. Existuje několik příčin proč byla tak těžká. Bylo to především proto, že zasáhla současně všechny kapitalistické země a všechna odvětví, tedy zejména průmysl, který byl určujícím faktorem ekonomiky vzhledem k jeho těsnému spojení s bankami. Svou roli jistě sehrálo i to, že průmyslový propad probíhal současně s agrární krizí a úzce se s ní proplétal. To nedávalo průmyslovým zemím možnost zlepšit své postavení vývozem výrobků do agrárních zemí. Hloubka krize byla násobena i nerovnoměrným rozvojem jednotlivých zemí a postavením Evropy ve světovém obchodu.

Průběh krize v Československu můžeme rozdělit na tři etapy. První etapa trvala od přelomu roku 1928/29 do jara 1931 a měla méně ostrý průběh než například v sousedním Německu nebo Rakousku. Mezi březnem a květnem 1931 se hospodářský pokles v Československu na čas zastavil a objevily se i příznaky oživení. V létě 1931 však krize vstoupila do své druhé etapy, která byla mimořádně hluboká a kulminovala na jaře 1933. Úvěrová krize ukončila veškerou investiční činnost a znamenala ochromení průmyslového, zemědělského a obchodního podnikání. Všeobecný hospodářský úpadek se projevil ve velkém zadlužení průmyslu, obchodu a především zemědělství. Třetí a závěrečná etapa krize probíhala od března 1933 do jara 1934. Československé hospodářství přešlo do fáze vleklé deprese pro kterou bylo typické jen nepatrné zvyšování výroby. K výraznému oživení došlo až v roce 1936.

Význačnou úlohu v hledání východisek z této krize sehrál prof. JUDr. Karel Engliš, mimo jiné profesor Právnické fakulty a první rektor Masarykovy univerzity v Brně. Kolem tohoto významného národohospodáře se vytvořila celá tzv. brněnská ekonomická škola (V. Chytil, I. Karvaš, Vl. Vybral aj.) jež aktivně zasáhla do koncipování teorie krizí, resp. do hledání příčin a východisek z krize 1929 – 1934. Englišovy názory se setkaly s odmítavými postoji řady ekonomů. Závěry z jeho teorie pro praktickou hospodářskou politiku však byly ve většině přijímány a mnohé z nich realizovány v praxi.

Englišovo pojetí hospodářské krize vycházelo z jeho teleologické teorie o rovnovážném pořádku uvnitř i vně hospodářského celku, který je souborem prostředků k dosažení určitého cíle.³ Hospodářská krize znamenala dle jeho názoru porušení tohoto pořádku, resp. narušení hospodářského účelu jako pořádajícího principu, který podmiňuje určitý pořádek, rovnováhu hospodářství sledující onen účel. Englišova teorie hospodářské rovnováhy tak vyžaduje

² Sekanina, M.: Kdy nám bylo nejhůře? Hospodářská krize 30. let 20. století v Československu a některá její východiska. Praha : Nakladatelství Libri, 2004, 143 s.

³ Engliš, K.: Světová a naše hospodářská krize : čtyřicet článků z Lidových novin od listopadu 1930 do ledna 1934, Praha : Nakladatelství Borový, 1934, 217 s.

rovnováhu na čtyřech trzích – na trhu statků, kapitálu, pracovních sil a deviz. K narušení rovnovážného pořádku může dojít v důsledku státních zásahů do ekonomiky, proto byl Engliš jejich odpůrcem.

Hlavní problém hospodářské krize 30. let spatřoval Engliš v nesprávné peněžní politice, ve zlaté deflaci, ve světovém zhodnocení zlata jež způsobilo všeobecný a rychlý pokles cen a peněžních důchodů při zachování jejich reálné výše. Poruchy rovnováhy vyplývaly dle jeho názoru ze způsobu jímž se deflační politika uskutečňovala, samotné zhodnocení za škodlivé nepovažoval. Československá republika se dostala do deflační krize tím, že přijala zlatou měnu v roce 1929 kdy tato krize začala. Engliš zvažoval dvě cesty z hospodářské krize, první cesta znamenala deflaci potlačit snížením všech hospodářských čísel včetně mezd, platů a úroků. Navrhovaná opatření kladla hlavní důraz na snižování úroků. Ve snaze posílit československý vývoz Engliš požadoval pokles cen na úroveň cen na světových trzích. Záhy však dospěl k závěru, že tato cesta deflace do důsledků jako východisko z krize není při zachování zlaté měny možná a proto se rozhodl pro cestu druhou spočívající v odhodnocení koruny při zachování standardu zlaté měny.

4. KRIZE SOUČASNÁ

Krize je podle Zeleného⁴ přirozenou součástí kapitalismu. Socialismus se pokusil o trvale nekrizový vývoj, ale nedokázal přirozeně regenerovat a přestál růst. Kapitalismus má přirozenou schopnost regenerace, je to systém vznikající spontánně. Krize má očištnou funkci a zabraňuje hospodářské skleróze. Má identifikovat špatné podniky a manažery a vytvořit tak prostor pro podniky a podnikatele nové. Pokud periodické očistě stát zabrání, nový prostor se nevytvoří. Státu připisuje Zelený⁵ v ekonomice prostou úlohu – ochránit účastníky tržních transakcí před vzájemným poškozením což lze zajistit regulačními a kontrolními pravidly trhu. Úlohou státu není intervence ve jménu jedné či druhé strany transakce nebo ochrana špatných rozhodnutí.

Současná krize vznikla na průsečíku nedostatečné regulace a přebujelé intervence. Stát tedy selhal v obou případech. Po roce 2005 se stala krize prakticky nezastavitelnou. Na neregulované hypoteční trhy se vrhaly další a další instituce. Lidé bez stálých příjmů a schopnosti splácet byli lákáni do nízkoúrokových kontraktů po statisících. Krize narůstala celé dekády, její dopad udeřil v roce 2008. Spekulativní bublina splaskla. Přebytek nových domů, marginálních pozemků a domů v hypotečních aukcích zaplavily trhy a srazily ceny nemovitostí takřka přes noc. Mnohé nesplacené hypotéky byly vyšší než tržní hodnota nemovitosti. Předčasné vypovídání smluv nabylo kritických rozměrů.

Řešení bylo zvoleno v podobě státní intervence do ekonomiky formou masivních injekcí hotovosti. Státní intervence však omezuje a ničí dynamiku svobodného trhu. Základním předpokladem svobodného trhu je, že obě strany – prodávající i kupující musí realizovat přidanou hodnotu, benefit či zisk. Pouze svobodný trh může vytvářet pracovní příležitosti. Pouze svobodný trh může vytvářet nový podnikatelský prostor a nové investiční příležitosti.

⁴ Zelený, M.: Geneze krize. [citováno 8. května 2009] Dostupný z : <http://blog.aktualne.cz/blogy/milan-zeleny.php>.

⁵ Zelený, M.: Státem ekonomiku nenakopneš. [citováno 8. května 2009]. Dostupný z : <http://blog.aktualne.cz/blogy/milan-zeleny.php>.

Z pohledu podniku existují podle Zeleného⁶ v podstatě dvě možnosti:

Pasivní makro-reakce,

kteřou představuje čekání na rozhodnutí, regulační pravidla a finanční pomoc ze strany státu, tedy daňových poplatníků a potencionálních zákazníků.

Aktivní mikro-reakce,

kteřou představuje adaptace organizace a řízení podniku na převládající krizové poměry, hledání nových modelů produktů a služeb, strategické využití pasivity a vyčkávací taktiky znehybnělého okolí k tvorbě a uchopení nových konkurenčních výhod.

Zelený v této souvislosti připomíná soustavu řízení Baťa, která byla založena na řadě provázaných principů. Z těch nosných je možno jmenovat:

1. samospráva a podnikání dílen
2. podíl zaměstnanců na zisku dílny a podniku
3. kapitalizace zaměstnanců (spolupracovníků) a podniková banka
4. podnikový systém výchovy, vzdělávání a praxe
5. jednota soustavy řízení provazující zákazníka, inovace, procesy a finance

Koncern Baťa navzdory hospodářské krizi 30. let minulého století prosperoval a dosáhl nevídaného globálního rozmachu a rozkvětu. Jan Baťa, který podnik od roku 1932 řídil, nebyl také zastáncem státních intervencí a státního podnikání, jež dle jeho názoru zbavuje občany hospodářské iniciativy, odstraněním soutěže ztrácí měřítko pro své výkony a svou prospěšnost, umísťuje příliš mnoho lidí k hospodaření z cizího bezejmenného majetku státního a přenáší své ztráty a nedokonalosti v hospodaření pomocí politických a zákonných opatření na zaměstnance a spotřebitele. Z příčin krize vinili Jan i Tomáš Baťovi taktéž bankéře: Některé banky se podobají půjčovně dešťníků. Nabízejí půjčku, když svítí slunko a chtějí ji zpět, když začne pršet.

Tradičně velká pozornost byla v koncernu Baťa věnována vzdělávání. V roce 1937 přišel Jan Baťa s myšlenkou podnikatelské univerzity. Chtěl vychovávat podnikatele podle následujících zásad:

- studenty mají být lidé s vysokoškolským vzděláním, kteří prošli úspěšně životem a mají osobní vlastnosti adeptů podnikatelství,
- každý student této školy musí být člověk, který není proletářem ani cítěním ani smýšlením, nýbrž který věří ve vlastní sílu, v sílu svého charakteru a ve svůj úspěch,

⁶ Zelený, M.: Finanční krize a soustava řízení Baťa: Makro- a mikro-reakce na krizové prostředí. [citováno 8. května 2009]. Dostupný z : <http://www.darius.cz/bata/index.html>.

- musí ve svém oboru dokázat nejméně jedno důležité zlepšení stávajících poměrů, zařízení nebo organizace,
- musí umět hrát tenis nebo kriket, golf a koňské pólo. Musí umět pilotovat letadlo a řídit vůz, právě tak jako motocykl a pár koní. Musí ovládat nejméně dva jazyky mimo své mateřštiny,
- musí se umět pohybovat na parketách ve fraku stejně jako v pracovním táboře a v koželužně,
- musí umět všechny tyto věci dělat na svůj účet, ne na účet podniku nebo svého otce.

Obdobné vzdělávání manažerů vyžaduje i současnost. Jak správně připomíná Zelený,⁷ potřebuje Evropa radikální transformaci vzdělávacího systému, posun od informací ke znalostem. Vzdělávání je jedním z hlavních pilířů nové Evropy, která již nebude postavena na převážně politicko-byrokratickém modelu. Důležitá je koncepce Triády založené na vyvážené kooperaci vzdělávací, podnikatelské a veřejně-politické sféry. Mezinárodní konkurenceschopnost je založená na tom co jedinci, podniky a národy umí, jaké produkty a služby dovedou světu nabídnout.

Posun k novému systému vzdělávání má zajistit podnikatelská univerzita - univerzita, která nejen učí management jako profesi, ale zároveň také sama podniká. Moderní manažer musí mít více než jen tradiční informace. Profesnost založená na akreditovaných znalostech, etickém kódu, garanci postupu i výkonu, zodpovědnosti vůči zákazníkovi a službě veřejnosti je jednou z hlavních potřeb budoucího evropského i světového managementu. Moderní vzdělanec musí však nejen vědět, nejen umět, ale má být i moudrý, tedy vědět proč být morálně i eticky pevný a soběstačný, umět myslet a jednat strategicky.

Zelený také podrobně definuje základní myšlenky podnikatelské univerzity.⁸ Podnikatelská univerzita je dle jeho názoru iniciována a založena vedoucími osobnostmi triptychu U-P-S (univerzita – podniky – samospráva), kteří fungují jako investoři, podílníci a podnikatelé. Má-li univerzita sama podnikat a chovat se jako podnikatel, musí si zároveň zachovat významný stupeň autonomie a nezávislosti – musí být schopna rozhodovat o vlastních strategických směrech a záměrech, aby mohla převzít maximální odpovědnost za své podnikatelské výsledky. Podnikatelská univerzita musí být nezávislou institucí a ne podřízenou složkou v hierarchii podnikové, samosprávné či státní.

Základními normami podnikatelské univerzity jsou:

- kapitalizace znalostí – univerzita se stává základnou hospodářského a společenského rozvoje regionu,

⁷ Zelený, M.: Hledání nové Evropy – vzdělávání. [citováno 8. května 2009]. Dostupný z : <http://www.fragmenty.cz/j1109.htm>.

⁸ Zelený, M.: Podnikatelská univerzita. [citováno 8. května 2009]. Dostupný z : http://www.darius.cz/milan/podnik_univ.pf.

- propojení s podnikovou a státní sférou – efektivní aktivizace principu triptychu U-P-S,
- nezávislost za účelem stimulace podnikatelského chování univerzitních subjektů,
- hybridizace světových organizačních formátů, opuštění rakousko-uherského systému,
- flexibilita v kontinuálním přehodnocování a renovace vnitřní struktury univerzity, opuštění fixních a neměnných struktur.

5. ZÁVĚR

V předloženém příspěvku jsem se pokusil zmapovat některé souvislosti jevu ekonomická krize. Ve shodě s citovanými názory se domnívám, že

- krize je přirozenou součástí kapitalismu, za určitých podmínek má v hospodářství očištnou funkci,
- státní intervence v podobě masivních injekcí hotovosti není systémovým opatřením a mnohde eliminuje přirozený vývoj,
- není věnován dostatečný prostor sféře mikroekonomiky.

Závěr v tom, že krize je přirozenou součástí vývoje není přirozeně voláním po tomto typu očisty. Je pouze připomenutím, že nás krize menšího či většího rozsahu potkávají průběžně. Řešení jejich dopadu není snadné, nicméně je třeba varovat před nesystémovými státními intervencemi v podobě masivních injekcí hotovosti či opatřeními typu šrotovného. Tato opatření jsou krátkodobá a mohou mít v konečném důsledku zcela jiný dopad.

Mnohem účinnějším, byť z hlediska realizace náročnějším, je vytvořit podmínky pro rozvoj mikroekonomické sféry. Na příkladu koncernu Baťa je zcela evidentní, že promyšlená soustava řízení dokázala překonat období krize 30. let minulého století a postavit základy další prosperity podniku. Dopady krize mohou být eliminovány i připraveností ve zdánlivě nesouvisějící oblasti, kterou je vzdělávání. Domnívám se, že v souvislosti s připravovanou reformou terciárního vzdělávání je nutné se zamyslet i nad právní úpravou subjektu typu podnikatelská univerzita.

Literature:

- Rejnuš, O.: Finanční trhy, Ostrava: KEY Publishing s.r.o., 2008, 559 s., ISBN 978-80-87071-87-8
- Sekanina, M.: Kdy nám bylo nejhůře? Hospodářská krize 30. let 20. století v Československu a některá její východiska, Praha: Nakladatelství Libri, 2004, 143 s., ISBN 80-7277-213-9

*Dávid R., Neckář J., Sehnálek D., (Editors). COFOLA 2009: the Conference Proceedings, 1. edition.
Brno : Masaryk University, 2009, ISBN 978-80-210-4821-8*

- Engliš, K.: Světová a naše hospodářská krise : čtyřicet článků z Lidových novin od listopadu 1930 do ledna 1934, Praha: Nakladatelství Borový, 1934, 217 s.

Reviewer:

Dana Šramková

Contact – email:

Vladimír.Adamek@law.muni.cz